

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMPOZYUMU

KURBAN

Editörler:

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ

Dr. Abdurrahman BULUT

Dr. Ahmet Emin DAĞ

Ahmet Faruk GÖKSÜN

Kocaeli 2022

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-625-8201-31-4
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE
MEDENİYETİ SEMPOZYUMU
-KURBAN-

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editörler

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Dr. Abdurrahman BULUT
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Tashih ve Redaksiyon

Dr. Abdilmuid AYKUL
Dr. Ali İhsan KILIÇ
Afra KONYALI
Ahmet Faruk YOLCU
Ahmet ŞANVERDİ
Ali SATILMIŞ
Ayzade Asena GÖKDUMAN
Fatma Nur KALKAVAN
Kazım Berkay ÖZKARDAŞ
Mehmet Zahit KARADEMİR
Merve BOŞNAK
Mustafa BİLİCAN
Oğuzhan YILDIZ
Zülal KILIÇ

Kapak

Halil YILMAZ

Baskı

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24
Sertifika No: 45522

1. Basım

Ekim 2022/ 3.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. KaRasûleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

YAHUDİLİK HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA KURBAN

Ahmet TÜRKAN*

Giriş

Mahiyeti farklı olsa da tarih boyunca kurban anlayışı her zaman mevcut olmuştur. Yakınlaşma, adak adama ve hediye verme gibi pek çok anlama gelen bu ritüel insanlık tarihi kadar eskidir. Arapça k-r-b kökünden türemiş olan kurban kelimesinin İbranicedeki *korban* kelimesiyle de bir benzerliği bulunup, Latince kökenli Batı dillerinde daha çok *sacrifice* ve *offering* kelimeleriyle ifade edilir. Bunun yanında *udhiye*, *minha*, *zebah*, *zebiha*, *sunu*, *takdime* ve *saçı* gibi kelimelerle de anılmaktadır.¹

Kutsala özgü gizli bilgilere ulaşma, sıra dışı olan bir güç elde etme, kurbandaki kuvvetlerin kurbanı kesen kişiye geçtiğine dair inanç, ilahların gazabını teskin etme, başına gelen felaketten kurtulduğunda kan akıtma isteği, şükür² ve ilk ürünü tanrıya adama³ gibi farklı amaçlardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla takdim edilen kurbanda en genel anlamda kutsalla bir yakınlaşma çabası vardır. Dinin özünü kutsalla ilişkilendiren Rudolf Otto, “mysterium tremendum et fascinans” tanımlamasıyla kutsalın bir yandan ürpertici, diğer yandan büyüleyici gizem tarafına dayanan özelliklerine vurguda bulunur.⁴ İslam’da havf (korku) ve recâ (ümit)⁵ diyebileceğimiz bu durum kutsalla iletişim kurmadaki iki boyutu ifade eder. Bu, bir taraftan kutsalın rızasını kazanma için bir çaba içine girme, diğer taraftan onun gazabından emin olmak için yasaklardan sakınmadır. Dolayısıyla dinlerin geneline bakıldığında kurban aracı kılınarak farklı beklentilerle kutsalla bir iletişim çabası olduğu dikkati çekmektedir.

Din ve dinin özü ile ilgili yapılan tartışmalarda kurban en önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle Pozitivist anlayışın zirveye çıktığı 19. yüzyılda dinin kökenine dair yapılan evrimci tartışmalarda kurban konusu sıklıkla ele alınmıştır. Viktorya Dönemi (1837-1901) İngiltere’sinin antropologlarından Edward Tylor, Robertson Smith ve Frazer konu üzerinde kafa

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, ahmet.turkan@erbakan.edu.tr.

¹ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/433; Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/436; Şinasi Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008), 65.

² Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 65-66; Osman Cilacı, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban II”, *Diyanet İlmî Dergi* 18/6 (1979), 371.

³ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Çık. 23:19.

⁴ Gregory D. Alles, *Rudolf Otto Autobiographical and Social Essays*, (Berlin: Nouton de Gruyter, 1996), 5-6.

⁵ Bk. el-Enfâl, 8/2; el-Hac, 22/ 34-35; Buhârî, “Edeb”, 72; Müslim, “Fedâil”, 127.

yoran önemli kişilerdendir.⁶ Bu antropologlar Avrupalı olmalarına rağmen daha çok sömürgeci anlayışla başka toplumlar üzerinde incelemelerde bulunmuş, ancak uzman olduğu bir topluluk üzerindeki fikirleri genelleştirmişlerdir. Dolayısıyla dönemin revaçta olan anlayışına uygun olarak sonradan gelen uzmanlar bu antropologların kurbanla ilgili teorilerinden büyük oranda etkilenmişlerdir.⁷ Bunlardan biri de Freud'dur. Psikanalizin kurucusu Freud kurban anlayışını evrimci bir yaklaşımla ele alır. Ona göre, kıskançlık dolayısıyla evlatları kabilenin lideri olan babalarını öldürürler ve sağlığında babalarından korkan bu evlatlar öldükten sonra ona hayranlık beslerler. Dolayısıyla babalarının hatırasını canlı tutmak için güçlü bir hayvanı kurban eder ve bunu bir kurban geleneği haline getirirler.⁸

Farklı dinlerde kurban anlayışına bakıldığında belli başlı soruların ön plana çıktığı görülür. Kurbanları kimin sunduğu, kurbanda neler sunulduğu, kurbanın nasıl sunulduğu, kurbanın zamanı ve mekânı, hangi nedenlerle kurbanların sunulduğu ve kurbanın alıcısının kim olduğuna dair sorular bunlardan birkaçıdır. Sayısı daha da çoğaltılabilecek bu sorulara verilen her bir cevap farklı dinlerin ve onların mensuplarının kurban anlayışını ve fikhını ortaya koymaktadır.

Tarih boyunca kurban çeşitlerine bakıldığında kanlı ve kansız olmak üzere iki tür kurbandan bahsedilebilir. Yiyecek, içecek, tütsü ve mücevherat gibi farklı madde ve materyalleri içeren kansız kurbanların yanında; kesilerek, yakılarak, yarı kesilerek sunulan kurbanlar da vardır.⁹ Kanlı kurbanlarda tanrı tarafından sevildiğine inanılan kurbanın bazı parçaları tanrı için saklanır, geri kalan diğer parçalar ise kurbanı sunana ve törene katılan misafirlere verilir; bununla birlikte kurbanın tümünün tanrıya ait olduğu başka kanlı kurban uygulamaları da vardır.¹⁰ Eğer kurban takdim edilen ilahi varlık onun ruhunu kabul ederse o takdirde duman şeklinde ruhunu çıkarmak için kurbanlar yakılmaktadır. Yakma sunularında kurbanın tamamen yakılması ilahi varlığa boyun eğmeyi ifade etmekte; kurbanın kanının bir kısmının sunağa dökülüp diğer kısmının ise ortakların üzerine serpilmesi birlikteliği simgelemektedir.¹¹

Kurban çeşitlerinden sadece birinin uygulandığı dinler olduğu gibi, kanlı ve kansız her iki uygulamanın olduğu dinler de vardır. Örneğin, İslam'da kurban denilince akla kanlı¹² kurbanlar gelirken Yahudilikte hem kanlı¹³ hem de kansız¹⁴ kurbanlar vardır. Kanlı kurbanlarda dikkat çeken diğer bir taraf kanın doğası ile ilgilidir. Örneğin, paganlarda kan, tanrının içeceği olarak görülürken, Yahudilikte hayatın kaynağı olup¹⁵ tanrıya sunulması gerekmektedir.¹⁶ Dolayısıyla Yahudiler hayvandaki kanın tamamen boşaltılmasının yanında fikhî anlamda yiyeceklerde etin

⁶ Maria-Zoe Petropoulou, *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC–AD 200*, (Oxford: Oxford University Press, 2008), 1-6; James W. Watts, "The Rhetoric of Sacrifice", *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*, ed. Christian A. Eberhart (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 5-6; Joseph Henninger, "Sacrifice", *Encyclopedia of Religion*, First Edition, ed. Lindsay Jones, (USA: Thomson Gale, 2005), 8002.

⁷ Maria-Zoe Petropoulou, *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity*, 1-2.

⁸ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 140-141.

⁹ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 66.

¹⁰ Azize Uygun, "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2019), 148-163.

¹¹ Nermin Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffâret ve Kurban", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002 Bahar), 173.

¹² el-Hac, 22/28.

¹³ Lev. 4:35.

¹⁴ Lev. 2:6.

¹⁵ Lev. 17:11.

¹⁶ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 66.

yanına bitişen kandan oldukça uzak durmaya çalışırlar. Kanın yenmesi haram olduğu gibi, günah sunusunda kesilen kurbanın kanı elbiseye bulaştığında kutsal bir yerde yıkanması da emredilmiştir.¹⁷ Yahudilikte olduğu gibi kanın yenilmesi İslam dininde de haram kılınmış¹⁸ ve kara hayvanlarının kanlarının necis olduğu konusunda fıkıhçılar görüş birliği etmişlerdir.¹⁹

Bu çalışmada kitabî dinlerden olan Yahudiliğin kurban anlayışı tarihi süreçle birlikte ele alınacak, Yahudi mirası üzerine temellenmiş olan ancak farklı bir yorum getiren Hıristiyanlığın kurban bakışı mezheplerin görüş farklılıkları ile birlikte değerlendirilecek ve son olarak da İslam'daki kurban anlayışına kısaca değinilecektir. Dinlerin kutsal kaynaklarının verileri doğrultusunda üç dinin kurban sürecine bakışı karşılaştırmalarla ele alınacaktır.

1. Yahudilikte Kurban

Kurban, Yahudi tarihinin başlangıcından ikinci mabedin yıkılışına kadar (MS. 70) dinin merkezinde olan bir ritüeldir. Yahudilerin hem yazılı hem de sözlü dini kaynaklarında kurban ve takdimeler konusunda oldukça fazla bilgi vardır. Tevrat'ın (Tora) Levililer kısmında kurbanla ilgili bu bilgiler daha ayrıntılıdır. Bu kısımda Hz. Musa ve Harun zamanında kurban uygulamalarına ve Yahudi toplumunun kurban karşısındaki tutumlarına sıkça yer verilir.²⁰

1.1. Yahudi Tarihinde Kurban

Yahudi tarihine genel olarak bakıldığında her dönemde kurban ibadeti olmakla birlikte süreç içerisinde farklılaşmalar ve değişimler yaşanmıştır. Kronolojik olarak bakıldığında bu durum, Yahudilerin dini-siyasi olarak geçirmiş oldukları dönüşümlerle de doğru orantılıdır.

Yahudi kutsal kitabında kurbanla ilgili ilk bilgiler insanlığın atası Hz. Âdem'e kadar gider. Tevrat'ın Yaratılış kısmında geçen bilgiye göre, Âdem'in çocuklarından Kayın toprağın ürünlerinden Rabbe bir sunu getirir. Âdem'in diğer oğlu Hâbil de sürüsünden ilk doğan hayvanlardan bazılarını özellikle de yağlarını getirir. Rab Hâbil'i ve sunusunu kabul eder, Kayın'inkini ise reddeder. Duruma çok öfkelenen Kayın suratını asınca Rab Kayın'e niçin öfkelenildiğini sorar. Tevrat'ta anlatılan olayın devamında, doğru olanı yapsaydı Rabbin Kayın'ı kabul edecek olduğu belirtilmektedir. Daha sonra ise Kayın kardeşi Hâbil'i tarlaya gitmeye davet eder ve tarlada birlikteyken Hâbil'e saldırıp onu öldürür.²¹

Hz. Âdem'in oğullarının yaşadığı bu olay, Tevrat'ta ayrıntılı betimlemelerle ifade edilirken, Kur'an'daki anlatım daha kısadır. Tevrat'ta Kayın olarak geçen Âdem'in oğlu İslam kaynaklarında Kâbil olarak zikredilmektedir. Ayrıca Tevrat'ta iki kardeşin sunularının cinsleri belirtilmekle birlikte Kur'an'da buna dair herhangi bir işaret olmayıp, her ikisinin kurban sundukları, bunlardan birinin kabul edildiği, diğerinin ise reddedildiği belirtilir.²² Hem Kur'an'da hem de Tevrat'taki anlatımda sunusu kabul edilmediği için kıskançlık duyan ve nefesine yenik düşerek kardeşini öldüren bir Kâbil tasviri vardır.²³

¹⁷ Lev. 6:27; 7:26.

¹⁸ el-En'âm, 6/3.

¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 24/288.

²⁰ Lev. 7:34; 17:5.

²¹ Yar. 4:3-8.

²² el-Mâide, 5/27.

²³ el-Mâide, 5/30; Yar. 4:8.

Yahudi kutsal kitabında dikkati çeken diğer bir kurban sunusu Tufan olayı ile gündeme gelen Hz. Nuh'a aittir. Nuh zamanında meydana gelen tufanda sular 150 gün boyunca yeryüzünü kaplamış,²⁴ sonrasında alçalmaya başlamış ve nihayetinde dağın üzerine oturmuştur.²⁵ Karısı, oğulları, gelinleri ve hayvanlarla birlikte gemiden çıkan Nuh bir sunak yapıp, temiz sayılan hayvanlarla kuşlardan yakmalık sunuları Rabbine takdim etmiştir.²⁶ Tevrat'ın Yaratılış kısmında anlatılan bu olayda kurbanın güzel kokusundan tanrı hoşnut olmuş ve insanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğini söylemiştir.²⁷

Nuh'un tanrı için takdim etmiş olduğu yakmalık sunu, İbrahim zamanında tekrar gündeme gelir,²⁸ ancak yakmalık sunuya dair ayrıntılı bilgiler Musa ile birlikte Tevrat'ın Levililer kısmında oldukça fazla yer tutar.²⁹

Yahudi Kutsal Kitabında kurbanla ilgili dikkati çeken diğer bir hadise Hz. İbrahim döneminde gerçekleşir. Tevrat'ta geçen bilgilerde Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği kişi oğlu İshak'ken,³⁰ Kur'an'da İshak veya İsmail olduğuna dair bir bilgi geçmez. Tefsirlerde oldukça fazla yer tutan bu konuyu İslam âlimleri tartışmış ve kurban edilmek istenen kişinin İshak veya İsmail olduğuna dair farklı görüşler ortaya koymuşlardır.³¹ Buna karşılık Kur'an'daki ayetlerin siyak-sibaki³² ve bazı hadisler³³ doğrultusunda İslam geleneğinde kurban edilmek istenilen kişinin İsmail olduğuna dair yaygın kanaat geçmiştir günümüze devam etmiştir.³⁴

Tevrat'a göre tanrı, denemek amacıyla İbrahim'den oğlu İshak'ı kurban etmesini ister. Olayın gerçekleşmesi istenilen yer ise Kudüs yakınlarındaki Moriya tepesi olup, burası daha sonra Süleyman Mabedi'nin de inşa edildiği yerdir. İshak'ın kurban edilmesi sürecinde kurbanın cinsi yakmalık sunudur. Bu süreçte İbrahim ateş ve bıçağını yanına alır ve yardığı odunları oğlu İshak'a yükleyerek kurban kesilecek mekâna giderler. O esnada İshak, "Ateşle odun burada ama yakmalık sunu nerede?"³⁵ Diye sorar, İbrahim ise yakmalık sunu için kuzuyu tanrının vereceğini belirtir. İbrahim ve İshak yürümeye devam ederler ve tanrının belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaparak üzerine odunları dizer. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırır ve boğazlamak üzereyken Rabbin meleği seslenerek çocuğa bir şey yapmamasını söyler.³⁶ Tevrat'ta anlatılan bu olayda İshak'ın yerine kurban olarak gönderilen varlık koç olup, yakmalık sunu olarak takdim edilmiştir. Dolayısıyla biricik oğlunu esirgemeyen³⁷ ve kurban aracılığıyla teslimiyet imtihanını başarıyla geçen İbrahim için tanrı, "*seni fazlasıyla kutsayacağım; soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşman-*

²⁴ Yar. 7:44.

²⁵ Yar. 8:1-5.

²⁶ Yar. 8:15-20.

²⁷ Yar. 8:21.

²⁸ Yar. 22:6-8; 22:13.

²⁹ Lev. 1:3-4; 1:6; 1:9-10.

³⁰ Yar. 22:6-8.

³¹ Ömer Faruk Harman, "İsmail", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 23/76-80.

³² Ömer Faruk Harman, "Hz. İbrahim-Hz. İsmail ve Kurban", *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*, ed. Ali Bakkal, (Urfa: Şurkav Yayınları, 1997), 156.

³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/609 (No: 4048).

³⁴ Ahmet İyibildiren, "Hz. İsmail ve Kurban Meselesi", *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) Ve Nübüvvet Sempozyumu* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009), 2/294.

³⁵ Yar. 22:7.

³⁶ Yar. 22:1-12.

³⁷ Yar. 22:16.

larının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin.” ifadelerini kullanmıştır.³⁸

Hız. İbrahim'in bir insan kurban etmek istemesine dair hem Tevrat'ta hem de Kur'an'da geçen anlatılar üzerine pek çok yorum yapılmıştır. Merhum Dinler Tarihçisi Ömer Faruk Harman konuyla ilgili olarak, eski dünyanın Yunanistan, Hindistan, İtalya, Kelt, Töton, Sılay, Mısır, Afrika ve bazı Amerika kabilelerinde olduğu gibi Tevrat'ta yasaklanmış olmasına rağmen İbranilerde insan kurbanı olayına rastlandığını belirtir. İlahların yatıştırılması, kefarete, adaletin yerine getirilmesi, şükran gibi amaçlarla insan kurban edilmiş, hatta bazı durumlarda bir insanın hayatını kurtarmak için onun yerine başka birisi kurban edilmiştir.³⁹ Dinler Tarihçisi Şinasi Gündüz de konuyla ilgili olarak Kitabı Mukaddes'teki bilgi doğrultusunda, Hız. İbrahim döneminde çevredeki topluluklarda insan kurban törenlerinin mevcut olduğunu belirtmekte, ayrıca Harran'da varlıklarını 13. yy'a kadar devam ettirmiş olan Harraânîler'de de insan kurbanına rastlandığını söylemektedir.⁴⁰

Yahudi tarihinde Hız. İbrahim, İshak ve Yakup dönemlerini (MÖ. 2100–1800) içeren ve atalar dönemi denilen bu zaman diliminde sunulan kurbanlar bir ibadet anlamı taşımakta ve tanrıya tazimi ve ona şükran duymayı ifade etmektedir.⁴¹ Bu peygamberler zamanında kurbanların takdim edildiği mekânlar birbirinden farklıdır; İbrahim Şekem'de, İshak Beer-Şeva'da ve Yakup Beytel'de takdimlerini sunmuşlardır. Dolayısıyla Yahudiliğin bu erken döneminde kurban sunulan mekâna dair bir birlik söz konusu değildir. Bu dönemde her ne kadar kökeni atalara dayandırılan ve tarihi geçmişi olan popüler ibadet mekânları olsa da genel anlamda ibadet mekânlarında bir sınırlandırma olmadığından, herhangi bir yere altar kurularak kurban takdim edilmiştir. Kurbanı yerine getirecek olanın da bu işle görevli bir dini grubu temsil etme şartı aranmamış ve ailenin reisi kurban takdimini yerine getirmiştir.⁴²

Kurban konusunda önemli tarihlerden biri de Hız. Musa (MÖ. 13. yy.) dönemidir. Yahudi tarihinde karizmatik bir lider olan Hız. Musa ile birlikte Tevrat'ın vahyi, hukuk ve ahlak anlayışında önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁴³ Bir yandan İsrail oğullarının Mısır'dan çıkışları anısına yıllık olarak kutlanan Fısh'ta kurban takdimeleri gündeme gelirken,⁴⁴ diğer yandan önceki döneme göre hem kurban kesilen yerde bir merkezleşme, hem de kurbanı kesen kişinin belli bir vasfı taşımasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Harun soyundan gelen kâhin grubu (kohen) geçimlerini bu işten sağlamışlar ve kurban takdiminin yerine getirilmesi daha yasal bir yapıya bürünmüştür.⁴⁵ Kurbanların sunulduğu “Buluşma Çadırı” bu dönemde önemli bir görev ifa etmiş; kurbanın nasıl takdim edileceği ve kâhinlerin nasıl davranacakları yönünde ayrıntılı

³⁸ Yar. 22:17-18.

³⁹ Harman, “Hız. İbrahim-Hız. İsmail ve Kurban”, 153.

⁴⁰ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 71.

⁴¹ G. L. Lasebikan, “Eski Ahid'de Kurban”, çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7 (1998), 580; Yar. 31:54.

⁴² Merve Yetim, “Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, *Milel ve Nihal*, 17/1, (2020), 66, 70.

⁴³ Eldar Hasanoğlu, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4, (2014), 682.

⁴⁴ Çık. 12:11; 12:20-21; 12:43.

⁴⁵ Yetim, “Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 70.

kurallar getirilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Hz. Musa döneminde kurbanın hukuki alt yapısının oluşturulmasının yanında, kurumsal bir yapıya büründürüldüğü de söylenebilir.

Hem Kur'an⁴⁷ hem de Tevrat'ta⁴⁸ geçtiği üzere Hz. Musa, İsrail oğulları ile birlikte uzun yıllar çölde dolaşmış ve atalarının toprakları olan Filistin topraklarına girememiştir. Daha sonra Yeşu zamanında Şeria Irmağını geçen İsrail oğulları, atalarının topraklarına geçmiş⁴⁹ ve birkaç yüzyıl sonra Kudüs, Kral Davut (MÖ. 1010–970) zamanında ele geçirilerek başkent yapılmıştır.⁵⁰

Kral Davut Kudüs'te bir tapınak yapmak istemişse de kendisine nasip olmamış ve mabet oğlu Süleyman (MÖ. 970–931) zamanında inşa edilmiştir.⁵¹ Yahudilerin büyük topraklara sahip olduğu bu dönemde Kudüs'teki mabet de bir anlamda devletin merkezileşmesinin bir sembolü olmuştur. Süleyman Mabedi'nde takdim edilen kurban da bu merkezileşme çabalarının bir parçası olmuş ve bu bağlamda büyük kurban törenleri de düzenlenmiştir. Tapınağın yapılmasının ardından Kral Süleyman esenlik kurbanı olarak mabette tanrıya yirmi iki bin sığır ve yüz yirmi bin davar kurban etmiştir. Aynı gün yakmalık ve tahıl sunusuyla esenlik sunularının yağlarını da orada sunmuştur.⁵² Ancak, Kutsal Kitap'ta geçen, "*Süleyman, babası Davut'un kurallarına uyarak Rabbe olan sevgisini gösterdi. Ancak hâlâ çeşitli tapınma yerlerinde kurban sunuyor, buhur yakıyordu*"⁵³ ibaresinden anlaşılacağı üzere krallık eliyle dini merkezileşme çabalarına⁵⁴ rağmen farklı yerlerde de kurban takdimelerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kudüs bağlamında kurbanı dair daha merkezizetçi uygulamalar Kral Yoşiya (MÖ. 6. yy.) sonrasında gerçekleşmiştir. Bir anlamda Kral Yoşiya'nın reformları ve sonrasında yaşanan Babil Sürgünü (MÖ. 586) günümüz dünyasındaki Yahudilerin kurban ibadetini yerine getirememelerine de büyük etki yapmıştır.⁵⁵ Şöyle ki, Kral Yoşiya'nın reformu öncesinde Yahudi tarihinde kurbanın sunuş şekli, malzemeleri, sunulduğu yer ve sunan kişiler bağlamında birtakım değişiklikler olsa da bunlar çok radikal bir seviyede değildir. Yoşiya sonrası kurban büyük oranda değişiklik gösterir, Davut ve Süleyman zamanındaki merkezileşmenin zirvesini oluşturur. Hatta bazılarının göre, Kral Yoşiya'nın reformları kadim kültürlerin özünün tamamen kaybolmasının önünü açmıştır. Bu kültürlerden en çok etkilenenlerden biri de kurbandır. Kurban ibadeti içerik ve anlam bağlamında birtakım değişikliklere uğramasının yanında artık sadece Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nde yerine getirilebilen bir ibadet haline gelmiştir.⁵⁶

Kurban ibadetinin sadece Kudüs merkezli olarak yerine getiriliyor oluşu birtakım zorlukların yanında, ailelerle birlikte ortak kutlamalara dair de birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Yaşanan bu zorluklara rağmen kurban ibadetinin sadece Kudüs merkezli yerine getirilebilir bir hale bürünmesi Babil Sürgünü sonrası artık kalıcı hale gelir. Yahudi Kutsal kitabında sebep,

⁴⁶ Yas. 18:3; Lev. 8:2-3; 17:5; 19:21.

⁴⁷ el-Mâide, 5/26.

⁴⁸ Yas. 34:5.

⁴⁹ Yşu. 4:1.

⁵⁰ 2Sa. 5:1-13.

⁵¹ 1Kr. 6:1.

⁵² 1Kr. 8:63.

⁵³ 1Kr. 3:3.

⁵⁴ 1Kr. 8:62; 8:64; 2.Ta. 5:6.

⁵⁵ Yetim, "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci", 83.

⁵⁶ Yetim, "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci", 67, 74.

sonuç ve süreç bağlamında ayrıntılarıyla anlatılan Babil Sürgünü,⁵⁷ Yahudilerin dini ve siyasi hayatlarında bir travma meydana getirir. Babil Kralı Buhtunnasır'ın Yahudileri Kudüs'ten sürmesiyle onlar bir müddet Babil'de sürgün hayatı yaşarlar. Yaklaşık yarım asırlık sürgün hayatı sonrasında Yahudilerin pek çoğu tekrar Kudüs'e döner, ancak bir asır öncesine göre dini ve siyasi hayatlarında artık pek çok değişiklikler meydana gelmiştir. İşte kurban da bu süreçten etkilenmiştir. Tanrı Yahve'nin huzurunda gerçekleştirilen eğlenceli kurban ibadeti gibi pek çok uygulama ortadan kalkıp, bunların yerine orijinalinden çok farklı ve sadece Kudüs tapınağında yerine getirilen ritüeller ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Romalılar tarafından Kudüs'teki ikinci tapınağın yıkılmasından (MS. 70) sonra kurban ibadeti askıya alınmış ve bunun yerini pek çok farklı dua almıştır.⁵⁸

1.2. Yahudilikte Kurban Çeşitleri

Tarihi süreçte birtakım değişiklikler gösterse de Yahudilikte kanlı ve kansız kurbanlar II. Mabedin yıkılışı sürecine kadar hep uygulanagelmıştır. Kurbanlar günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olmak üzere farklı zaman diliminde takdim edilmişlerdir.⁵⁹ Günlük iki yakmalık sunu, haftalık Şabat kurbanı, yeni ayda aylık sunular, Fısh, Yom Kippur ve Sukkoth bayramlarında yıllık sunular takdim edilmiştir.⁶⁰

Yahudilerin mabette sundukları dört tür kurban sunuları vardır. Bunlar; olah, aşam, şelamim ve hatat isimleriyle anılırlar.⁶¹ Yakmalık bir sunu olan olah, İsrailoğullarının tarihinde yaygın olarak kullanılan bir takdimedir. Yahve tarafından belirlenen hayvan sunakta bir bütün halinde yakılır ve bütün olarak tanrıya takdim edilerek geriye hiçbir şey bırakılmaz.⁶² Barış ve esenlik amacıyla kesilen Şelamim kurbanında hayvan kesilerek belirli organları yakılır ve diğerleri tüketilir. Hatat ve Aşam kurbanları ise günahlara kefaret ve suçların bağışlanması için sunulur.⁶³ Kefaret, şükran, günahların affı ve benzeri pek çok gerekçelerle tapınakta sunulan kurban etlerinin durumu da değişiklik göstermekte ya töreni idare eden kohenlerce ya da kurbanı sunan kişiler tarafından tüketilmektedir. Bunun yanında etlerin elden geldiğince kısa zamanda tüketilmesine de özen gösterilmiştir.⁶⁴

Yahudilikte, sığır,⁶⁵ koyun,⁶⁶ keçi,⁶⁷ güvercin⁶⁸ ve kumru⁶⁹ kurban olarak kesilebilir; bunun yanında bazen sadaka ve günahın arınma amacıyla horoz kurbanı uygulaması da vardır. Kurban edilen hayvanın ayrıca kusurlu olmaması gerekmektedir.⁷⁰ Yahudi Kutsal Kitabında buna riayet etmeyenler şöyle uyarılmaktadır: “*Kurban olarak çalıntıyı, topalı, hastayı getirdi-*

⁵⁷ Yer. 50:45-46; 51:34-35; 51:49; 52:15; Hez. 24:2; Zek. 6:10.

⁵⁸ Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 75.

⁵⁹ Güç, “Kurban”, 435.

⁶⁰ Robert L. Faherty, “Sacrifice”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

⁶¹ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67.

⁶² Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 72.

⁶³ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67

⁶⁴ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67

⁶⁵ Lev. 3:1.

⁶⁶ Yas. 18:3.

⁶⁷ Lev. 4:31.

⁶⁸ Lev. 5:7.

⁶⁹ Lev. 1:14.

⁷⁰ Yas. 17:1.

ğinizde, elinizden kabul mü edeyim?” diye soruyor Rab. “Sürüsünden adadığı erkek hayvan yerine Rabbe kusurlu hayvan kurban eden aldaticıya lanet olsun! Çünkü ben büyük bir kralım” diyor Her Şeye Egemen Rab “Ve uluslar adımdan korku duyacak.”⁷¹

Yahudilikte tanrıya şükran duyularak ilk mahsul hatta ilk doğan yavrunun kurban edilmesi geleneği de vardır. Bunun sebebi ilk mahsul ve ilk doğan yavrunun tanrıya takdim edilmesiyle bereketin artacağına inanılmasıdır.⁷²

1.3. Yahudilerin Günümüzde Kurban Bakışı

II. Mabedin yıkılmasından sonra (MS. 70) Yahudilikte kurban uygulaması oldukça azalmıştır. MS. 132-135 yılları arasında gerçekleşen Bar Kohba ayaklanması sırasında tekrar kurban uygulaması başlamış olsa da 135 yılından sonra kalıcı olarak son bulmuş ve küçük topluluklar hariç kurban uygulaması günümüze kadar yürürlükten kalkmıştır. Buna rağmen zaman zaman farklı bölgelerde kurban uygulamaları olmuşsa da bunlar istisna kabilinden denilecek seviyededir. Mabedin yıkılmasının ardından Rabbinik gelenek kurbanla ilgili yasanın gereklerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini tartışmıştır.⁷³ Miladi ilk yüzyıldan itibaren Yahudi dini geleneğinde dua ve ibadetler artık kurbanın yerine geçmiştir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Yahudi Aydınlanması ve sonrasında Reformist, Ortodoks, Muhafazakâr ve Yeniden Yapılanmacı gibi farklı Yahudi gruplarının ortaya çıkmasıyla birlikte Yahudilerin kutsal kitaplarına ve Yahudiliğin modern dünyadaki uygulanabilirliği konusuna bakışları değişmiştir. Bunlardan biri de kurbandır. Ortodoks Yahudilere göre dua ve ibadetler kurbanın yerini almıştır. Kurban ise ancak Mesih’in gelişiyle birlikte tekrar uygulamaya konulacaktır. Muhafazakâr, Yeniden Yapılanmacı ve Reformistlere göre kurban, eskiden uygulanan ancak bugün geçerliliği olmayan bir ibadet biçimi olup, tekrar uygulanması gibi bir durum da söz konusu değildir. Mesih döneminin vejetaryen bir dönem olacağını savunanlar da hayvan kurbanına karşı çıkmaktadır. Son zamanlarda Tapınak Enstitüsü gibi birtakım gruplar Kudüs’te kurban ibadetini yerine getirmeye çalışmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra buna yönelik çabalar hayli artmıştır. News Week Dergisi’nin 13 Nisan 2017 tarihli “Yahudi Aktivistler Neden Kudüs’ün Eski Şehrinde Keçileri Kurban Etmeye Devam Ediyor?” başlıklı haberinde bu çabanın ayrıntılarına yer verilmektedir. 2012 yılının Fısıh bayramında Tapınak Enstitüsüne bağlı kişilerin Kudüs’te mabede yakın alanda kurban kesmesi engellenmiş, ancak birtakım engellemelere rağmen 2017 yılında onlar kurbanlarını kesmişler ve bu olay kayıtlara, 2000 yıl sonra Kudüs duvarları içerisinde gerçekleşen bir takdime olarak geçmiştir. Tapınak Enstitüsüne bağlı kişiler keçi ve koyun kurbanlarıyla Kudüs’teki statükoyu bozarak dini mekânların kendilerine ait olduğunu da ispatlamaya çalışmakta, dolayısıyla bu tür faaliyetler Müslümanlarla Tapınak Enstitüsü mensupları arasında çatışmalara neden olmaktadır.⁷⁴ Yine 2022 yılının Fısıh bayramı öncesinde aşırı Ya-

⁷¹ Mal. 1:14.

⁷² Osman Cilacı, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban I”, *Diyanet İlmî Dergi* 18/5, (1979), 270-291.

⁷³ James W. Watts, “The Rhetoric of Sacrifice”, *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*, Ed. Christian A. Eberhart (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 9.

⁷⁴ Newsweek, <https://www.newsweek.com/why-do-jewish-activists-keep-trying-sacrifice-goats-jerusalem-old-city-58343> (Erişim 12 Mayıs 2022)

hudi grupları Tapınak Dağı'nın tepesinde hayvan kurban etme çabası içerisinde olduklarından polis tarafından tutuklanmıştır.⁷⁵

2. Hıristiyanlıkta Kurban

Hıristiyanların kendi kaynakları doğrultusunda kurban konusuna iki açıdan yaklaşılabilir. Bunlardan ilki Yahudi geleneği boyunca ve dönemin Yahudileri tarafından uygulanan kurban dair İsa'nın yaklaşımı, diğeri ise kurbanın Hıristiyanlarca yeniden yorumlanmasıdır. Bir kurban sunmadan ve Yahudi hukukuna bağlanmadan İsa Mesih'in bir kurtuluş vaadi ortaya koyması dönemin Yahudilerinin büyük tepkisini çekmiş⁷⁶ ve Yahudiler bu konuda sıklıkla İsa ile polemige girmişlerdir. Dönemin önemli Yahudi gruplarından Ferisiler ve Sadukiler İsa'nın en çok tartıştığı iki gruptur.⁷⁷ İncil'de geçen, “*Gidin de ‘Ben kurban değil, merhamet isterim’ sözünün anlamını öğrenin. Çünkü ben doğru kişileri değil, günahkârları çağırmaya geldim*”⁷⁸ mesajıyla İsa, dönemin önemli Yahudi gruplarından olan Ferisilerin sorusuna cevap vermekte ve onları eleştirmektedir. Çünkü “*Ben kurban değil, merhamet isterim*”⁷⁹ ifadesi Yahudi kutsal kitabında geçen bir mesajdır. Dolayısıyla İsa Mesih, vaazları sırasında yaşadığı bir olayı eleştiren Yahudilere onların kendi kitaplarındaki bir tavsiye ile karşılık vermekte ve şekilciliklerini eleştirmektedir. Olayın gelişimi ise şöyledir: İsa, bir gün vergi toplama yerinde oturan Matta isminde bir adamı görür ve ona ardından gelmesini söyler. İsa Matta'nın evindeyken birçok vergi görevlisi ve günahkâr gelip, onunla birlikte sofraya oturur. Ferisiler bunu görünce, İsa'nın öğrencilerine “*Sizin öğretmeniniz neden vergi görevlileri ve günahkârlarla birlikte yemek yiyor?*”⁸⁰ diye sorarlar. İsa bunu duyunca sağlamların değil, hastaların hekime ihtiyacı olduğunu belirterek onlardan kendi kutsal kitaplarında geçen kurbandan ziyade merhamet isterim sözünün anlamını iyi öğrenmelerini ister. İncillere bakıldığında Ferisilerin bu türden soruları sadece kurbanla ilgili olmayıp, Yahudilikte ön plana çıkan pek çok ibadette de söz konusudur.⁸¹ Kutsal kitap yorumcusu William MacDonald'a göre Ferisiler, Yahudiliğin kurallarını titizlikle yerine getirmelerine karşılık, yürekleri sert ve merhametsizdiler. Dolayısıyla İsa, “*Ben kurban değil merhamet isterim*” sözünü hatırlatarak onlardan Tanrı Yehova'nın sözlerinin anlamını iyi idrak etmelerini istemektedir. Yahudilikte kurban sistemini tanrı koymuş olmasına rağmen, dini kuralların mananın yerine geçmesini istememiştir.⁸²

Yukarıdaki İncil pasajında da görüldüğü gibi Ferisilerin karşı çıkmalarına rağmen İsa onların günahkâr diye addettiği kişilerle aynı sofraya oturmakta ve yemek yemektedir. İsa, “*Sağlamların değil, hastaların hekime ihtiyacı var*”⁸³ ifadesiyle bir anlamda tövbe sunusu olan kurbanın içeriğinin boşaltıldığına vurgu yapmaktadır. Çünkü İsa'nın yaşadığı zaman diliminde Yahudilikte tövbe çok önemli bir fenomen olarak algılanmakta ve bu da tövbe ritüeli olan

⁷⁵ The Times of Israel, “Six extremist Jews arrested for planning animal sacrifice atop Temple Mount” <https://www.timesofisrael.com/four-extremist-jews-arrested-for-planning-animal-sacrifice-atop-temple-mount/> (Erişim 20 Mayıs 2022)

⁷⁶ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67.

⁷⁷ Mat. 16:1; 16:6; 16:11; Luk. 5:17; 5:30; 14:3.

⁷⁸ Mat. 9:13.

⁷⁹ Hoş. 6:6.

⁸⁰ Mat. 9:11.

⁸¹ Mat. 9:14.

⁸² William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 1/70.

⁸³ Mat. 9:12.

kurbanla yerine getirilmekteydi. Hristiyangelenegine göre İsa her ne kadar Yahudi restorasyon eskatolojisi geleneğini sürdürmüş olsa da kurban sunarak ve yasayı uygulayarak tövbe edilmesinin gerekliliğini vurgulamamıştır. Bunun yerine vaazlarıyla günahkârları davetine icabet etmeye çağırması ve yaklaşan Tanrı Krallığı kavramı üzerinde durmuştur. Onun vadettiği kurtuluş, Yahudi hukukuna (Yasa) bağlı olmaksızın ve kurban sunmaksızın gerçekleşecektir.⁸⁴

İsa'nın başka bir yerde daha Ferisilerle yolu kesişmekte ve Şabat gününde, *"Ben kurban değil, merhamet isterim"* sözünü Ferisilere hatırlatmaktadır. Olayın gelişimine bakıldığında, Şabat günü İsa'nın öğrencileri ekin başaklarını kopararak yemeye başlamışlar, bunu gören Ferisiler İsa'ya *"Bak, öğrencilerin Şabat Günü yasak olanı yapıyor"*⁸⁵ diyerek eleştiri getirmişlerdir. Bunun üzerine İsa onlara Yahudi tarihinden örnek vererek şu hatırlatmada bulunmaktadır: *"Davut'la yanındakiler acıkınca Davut'un ne yaptığını okumadınız mı?"* diye sordu. *"Tanrı'nın evine girdi, kendisinin ve yanındakilerin yemesi yasak olan, ancak kâhinlerin yiyebileceği adak ekmeklerini yedi. Ayrıca kâhinlerin her hafta tapınakta Şabat Günü'yle ilgili buyruğu çiğnedikleri halde suçlu sayılmadıklarını Kutsal Yasa'da okumadınız mı? Size şunu söyleyeyim, burada tapınaktan daha üstün bir şey var. 7 Eğer siz, 'Ben kurban değil, merhamet isterim' sözünün anlamını bilseydiniz, suçsuzları yargılamazdınız. Çünkü İnsanoğlu Şabat Günü'nün de Rabbidir."*⁸⁶

Kurban konusunda Yahudilerin uygulamalarına yönelik İncil'in yanında Yahudilerin kendi kitaplarında da bu konuda eleştirilerin olduğu görülür. Örneğin, *"Tanrı'nın evine gittiğinde davranışına dikkat et. Yaptıkları kötülüğün farkında olmayan akılsızlar gibi kurban sunmak için değil, dinlemek için yaklaş"*⁸⁷ mesajıyla yüzeysel dindarlığa eleştiri getirilmekte ve başka bir yerde ise tanrının kabul ettiği kurbanın ancak alçakgönüllü bir ruh olduğu belirtilmektedir.⁸⁸

İsa bir yandan dönemin Yahudilerinin kurban konusundaki şekilciliklerini eleştirirken hatta iddialarını onların kutsal kitaplarından yaptığı atıflarla temellendirirken, diğer yandan İsa'nın yaşamı Hıristiyanlıkta farklı bir kurban anlayışını ortaya çıkarmıştır. Yahudi yasasında sık sık zikredilen maddi ve somut anlamdaki kanlı ve kansız kurbanlardan alegorik ifadelerle Hıristiyanlıkta mecazi ve soyut anlamları içeren bir kurban anlayışına geçilmiş ve bu süreçte farklı metaforlar kullanılmıştır. Nitekim yapılan bazı yorumlarla Yahudilikteki günah sunusuyla (hatat) İsa'nın kurban oluşu arasında bir ilişki kurularak kurban anlayışındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Buna göre, Yahudilikteki günah sunusu hataların kefareti için yapılan önemli bir ritüeldi. Günahkâr bir kişi kurbanlık hayvanın kafasına ellerini koyar ve böylece kendini kurbanla özdeşleştirirdi. Rahip hayvanı kestikten sonra sunağın üzerine ve kutsal yerlere kanı serperdi. Bu ayinin amacı suçluyu günahından arındırmak ve kutsanmış olan kurbanın kanı vasıtasıyla tanrıyla kutsal bağı tekrar kurmaktı. Mesih'in yaşamı ve ölümüne dair ortaya konulan teori de böyle bir kefarete kurbanıydı. İsa Mesih'in kanının akmasıyla

⁸⁴ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 67.

⁸⁵ Mat. 12:2.

⁸⁶ Mat. 12:3-8.

⁸⁷ Vai. 5:1. Ayrıca bk. Yer. 6:20; Amo. 5:21-24.

⁸⁸ Mez. 51:17.

insanların günahı silinmiş ve tanrı ile insan arasında sonsuz yaşamı içeren yeni bir ilişki ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Diğer yandan Hristiyanlıktaki kurban anlayışının Yahudilikteki günah sunusundan (hatat) farklı boyutları içerdiğine dair yorumlar da vardır. Buna göre Hristiyanlıktaki kurban, Yahudilikteki gibi tanrının gazabının yatıştırılması amacıyla değil, insanlığın günahının silinmesi için gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İsa Mesih'in kurbanı, tüm insanlar için yapılan gönüllü bir kurbandır. Diğer yandan bu kurban zaman ve mekân boyutuyla sadece bir kez yapılmış olsa da dirilmiş olan İsa Mesih aracılığıyla sonsuza kadar devam edecektir.⁹⁰ Böylece, İsa Mesih'in bir kere çarmıhta kurbanı ile Eski Ahit'te ve diğer dinlerde mevcut olan her tür kurban ortadan kalkmıştır; çünkü o, nihayetinde insanlığı ve tüm dünyayı kurtarmıştır.⁹¹

İncillerde Yahudiliğin kurban anlayışı eleştirilirken diğer yandan çarmıh sonrası Hristiyanlıkta farklı bir kurban anlayışı ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığa göre, çarmıhta ölen,⁹² üç gün sonra dirilen,⁹³ kırkıncı gün tekrar göğe yükselen⁹⁴ İsa Mesih, insanlığın kurtuluşu için kefarettir (kurban) ödemiştir. Dolayısıyla Hristiyanınancının özünü teşkil eden çarmıh hadisesiyle birlikte peygamberler döneminde tekrarlanan yasa (şeriat) önemini yitirmiş ve yeni yasayla (Yeni Antlaşma) tanrı-insan ilişkisi tekrar yenilenmiştir. Bu durum İsa'nın kendisine doğru geldiği esnada etrafındakilere Vaftizci Yahya'nın "*İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı Kuzusu!*" hitabında daha net anlaşılmaktadır.⁹⁵ Bugün Hristiyan dünyasında pek çok mabet vb. kurumlarda resmi bulunan kuzu figürü de bu hitabın sembolize olmuş halidir. Bir kurban sunusu olarak "tanrı kuzusu" metaforu Yahudi geleneğinden Hristiyanlığa geçerken farklı anlam ve boyut kazanmıştır. Kuzu, Yahudilerin kurban ettikleri hayvanlardan biridir. Tanrı, İsrailoğullarına kuzuyu kurban etmelerini ve kanını serpmelerini öğretmiş ve dolayısıyla kuzu günahkârın yerine geçerek kesilmiş ve kanı akıtılmıştır. Bu şekilde günahkârın günahı bağışlanmıştır. Kitabı Mukaddes yorumcusu McDonald'a göre, Yahudilerle ilgili Eski Antlaşma döneminde kurban edilen kuzuların kanı günahı kaldıramamış, dolayısıyla Yahudiler yıllar boyunca insanlığın günahını kaldıracak olan bir kuzuyu beklemişlerdir. İşte Vaftizci Yahya'nın müjdelemiş olduğu İsa Mesih de beklenen tanrı kuzusu olup, dünyanın günahını taşıyacak olan kurtarıcıdır.⁹⁶

2.1. Hristiyan Mezheplerde Kurban

Hristiyanlıkta kurban kavramı ile ilgili ön plana çıkan diğer bir hadise ise İsa'nın havarileriyle birlikte yediği "Son Akşam Yemeği"dir. İncillere göre çarmıha gerilmeden bir gün önce sinin akşamı ve Fısıh bayramının ilk günü olan perşembe gününde İsa Mesih on iki havarisiyile Kudüs'te bir araya gelir. Onun direktifleri doğrultusunda hazırlanmış olan Fısıh yemeğinde İsa, kendisine ihanet edecek kişiyi tasvir eder.⁹⁷ Daha sonra İsa, yemek sırasında ekmeği eline alır,

⁸⁹ Faherty, "Sacrifice". <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Intentions> (Erişim 17 Mayıs 2022).

⁹⁰ Faherty, "Sacrifice". <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Intentions> (Erişim 17 Mayıs 2022).

⁹¹ Ivan Platovnjak, "Christian Spirituality as Sacrifice?", *Nova prisustnost* 16/1 (2018), 21; Ivan Platovnjak, "Žrtvovanje v krščanski duhovnosti", *Bogoslovni vestnik*, 76/2 (2016), 246.

⁹² Yu. 19:18.

⁹³ Yu. 20:19.

⁹⁴ Elç. 1:11.

⁹⁵ Yu. 1:29.

⁹⁶ William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 1/435-436.

⁹⁷ Mat. 26:17-25.

şükreder ve onu bölerek “*Alın yiyin, bu benim bedenimdir*”⁹⁸ der ve öğrencilerine verir. Sonra bir kâse alıp şükreder ve bunu öğrencilerine vererek, “*Hepiniz bundan için. Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. Size şunu söyleyeyim, Babam’ın egemenliğinde sizinle birlikte yenisini içeceğim o güne dek, asmanın bu ürününden bir daha içmeyeceğim*” der.⁹⁹

İsa’nın son akşam yemeği anısına yapılan “evharistiya” (ekmek şarap ayini) bir nevi kurban töreni olup, Hıristiyanlığın önemli günlerinde ve her pazar günü yerine getirilen bir sakramenttir. İlk dönem Hıristiyanlar İsa’nın çarmıhı sonrası bir araya gelmiş ve son akşam yemeğinin hatırasını yerine getirmişlerdir. Başlangıçta Yahudilerin Fıstık yemeğiyle ilintili olan bu sakrament yılda bir defa kutlanan ayin olmaktan çıkıp kendine has bir yapıya bürünmüştür. Bunda Yahudilerden olmayanların oluşturduğu bir kilise yapılanmasının da büyük etkisi olmuştur. Diğer taraftan, erken kilise döneminde evharistiya agape (aşk) ve pax (barış) isimleriyle de anılmıştır.¹⁰⁰

Pavlus’un “Rabbin Sofrası”¹⁰¹ diye isimlendirdiği evharistiya, onun getirdiği anlayış doğrultusunda ayrı bir boyut kazanmıştır. Pavlus Korintlilere yazmış olduğu ilk mektubunda evharistiya’yı bir kurban töreninin yanında bir cemaat olma bağlamında şöyle ele alır: “*Tanrı’ya şükrettiğimiz şükran kâsesiyle Mesih’in kanına paydaş olmuyor muyuz? Bölüp yediğimiz ekmeğe Mesih’in bedenine paydaş olmuyor muyuz? Ekmek bir olduğu gibi, biz de çok olduğumuz halde bir bedenis. Çünkü hepimiz bir ekmeği paylaşıyoruz.*”¹⁰²

Evharistiya, vaftiz gibi Katoliklerin, Ortodoksların ve Protestanların ortak kabul ettikleri bir sakramenttir. Zamanla Hristiyan mezhepleri arasında evharistiya ayininde İsa’nın bizzat orada bulunup bulunmaması ve her seferinde kurban ediliyor edilmemesi gibi pek çok açıdan farklı yorumlar ortaya çıkmış ve dolayısıyla bu sakramentin içerdiği anlam, mezheplere göre farklılık göstermiştir. Katoliklerin evharistiya diye isimlendirdiği bu sakramente Protestanlar akşam yemeği demektedirler.¹⁰³

Katolikler evharistiya ayini sırasında İsa’nın bizzat orada hazır bulunduğunu, takdisten sonra ekmeğe ve şarabın cevherinin İsa’nın gerçek eti ile kanına dönüştüğüne inanırlar. Diğer taraftan onlar İsa’nın haçtaki kurbanının evharistiya ayiniyle tekrar edildiğine inanırlar.¹⁰⁴ Dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi bunu Mesih’in çarmıhtaki kanlı kurbanının kansız bir tekrarı olarak görür.¹⁰⁵

Katoliklere göre, evharistiya bağlamında kan, verilen bir armağanı ifade eder ve kendini dışarı akıtan kanla bir varoluş meydana gelmiştir. Kan yaşam anlamına gelir ve kan aracılığıyla

⁹⁸ Mat. 26:26.

⁹⁹ Mat. 26:27-29.

¹⁰⁰ Vatican va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰¹ 1Ko. 11:20.

¹⁰² 1Ko. 10:16-17.

¹⁰³ Vatican va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 453.

¹⁰⁵ Faherty, “Sacrifice”, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

Mesih'in yaşamı insanlığın yaşamıyla birleşmiştir. Burada da görüldüğü üzere evharistiya bağlamında Katolikliğin diğer mezheplerle farklı yaklaşımı olmasının yanı sıra II. Vatikan Konsili (1962-1965) sonrasında bu sakramente kurban anlayışıyla birlikte, cemaat birliği, evrensel birlik, aşk, sevgi, sosyal dayanışma ve küreselleşme gibi farklı yorumlar da getirilmiştir.¹⁰⁶ Tüm dünya nüfusunun yaklaşık yarısının (%48) Katoliklerden oluştuğu¹⁰⁷ düşünüldüğünde kurban anlayışına bakıştaki ölçek daha net görülecektir.

Diğer bir grup olan Doğu Kilisesi Orta Çağ boyunca evharistiyayı "Dirilen Mesih" ile hayat bulan bir karşılaşma olarak görmüştür. 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestanlık ise evharistiya konusunda Mesih'in kurbanının eşsiz olduğunu ancak bunu bir kült haline getirip tekrarlamanın gereksiz olduğunu belirtmiş, evharistiyayı bir kurban ayini olarak görmemiştir.¹⁰⁸ Ancak ayrıntıya inildiğinde evharistiya konusunda Protestan kiliseleri arasında da tam bir görüş birliğinin olmadığı dikkati çeker. Luterciler, evharistiya sırasında İsa'nın bizzat hazır olduğunu kabul etmekle birlikte, Katoliklerin kabul ettiği gibi İsa'nın etinin ve kanının ekmeğe ve şaraba dönüştüğünü reddederler. Onlara göre İsa'nın bedeni ve kanı ile ekmeğe ve şarapla, cevherleri ile birlikte ayin sırasında mevcuttur ancak bir dönüşüm yoktur. Luterciler ayrıca evharistiya ayininin bir dua gibi yakınlaşmayı içerdiğini ve kurban niteliğinin olmadığını söyler.¹⁰⁹

Protestan gruptan olan Zwingli, İsa'nın göğese yükselmesi sonrası yeryüzüyle hiçbir ilişkisi olmadığını, yeryüzünde bulunmasının ancak ruhi olduğunu belirterek ekmeğe-şarapla ilgili sözlerin ise sembolik anlamda anlaşılması gerektiği ve bunun kurbanla bir alakası olmadığını savunur. Diğer bir Protestan grup Kalvinistler ise bu konuda daha radikal bir tutum takınıp evharistiyada İsa'nın bir etkisinin olduğunu, ancak ekmeğe ve şarabın cevherle değiştiğini, aksi takdirde farklı bir inancın insanı ekmeğe tanrıya tapınmaya götüreceğini söylerler; dolayısıyla Kalvinistler de evharistiya ayininde bir kurban ritüelinin gerçekleştiğine inanmazlar.¹¹⁰ Anglikanlarda ise evharistiyada hatıra boyutundan ziyade kurban boyutu daha ön plana çıkmaktadır.¹¹¹

3. İslam'da Kurban

Sözlükte Allah'a yakın olmaya vesile kılınan şey anlamına gelen kurban kelimesi dini bir terim olarak "ibadet maksadıyla belirli vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce kesmek ve bu şekilde kesilen hayvan" demektir.¹¹² Kurban uygulamaları bugünkü haliyle Hz. İbrahim geleneğinin¹¹³ devamı olarak gözüktüğü de, Hâbil ve Kâbil'in sunduğu kurbanlar göz önüne alındığında köken olarak ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem dönemine kadar gitmektedir.¹¹⁴ "Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hay-

¹⁰⁶ Vatican va, "Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops' Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002" (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰⁷ Pew Research Center, PEW, "The Global Catholic Population", <https://www.pewresearch.org/religion/2013/02/13/the-global-catholic-population/#:~:text=Over%20the%20past%20century%2C%20the,by%20the%20Pew%20Research%20Center> (Erişim 7 Mart 2022)

¹⁰⁸ Faherty, "Sacrifice", <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

¹⁰⁹ Eroğlu, "Ekmeğe-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", 453.

¹¹⁰ Eroğlu, "Ekmeğe-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", 453.

¹¹¹ "Sacrifice", 8007.

¹¹² *Kuran Yolu Tefsiri*, el-Bakara 2/251.

¹¹³ İbn Mâce, *Edâhî*, 3.

¹¹⁴ el-Mâide, 5/27.

vanlar üzerine Allah'ın adını anınlr"¹¹⁵ ayeti doğrultusunda kurbanın geçmiş ümmetlerden bugüne uygulanan bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Kurban ibadeti; zekât, bayram namazları ve fitreye birlikte hicretin ikinci yılında meşru kılınmış ve bundan sonra Hz. Peygamber her yıl ailesi ve ashabıyla birlikte kurban kesmiştir.¹¹⁶

Mezheplerin farklı görüşleri olsa da şartları taşıyanların kurban kesmesi İslam'da bir gerekliliktir. Genelde hüküm olarak vacip ya da çok kuvvetli bir sünnet olarak kabul görmüştür. Kurban kesecek kişilerin Müslüman olması, maddi durumunun yerinde olması, akıllı olması, hür olması, mukim olması ve ergenlik yaşına erişmiş olması gerekir. Yolcunun kurban kesmesinde bir zorunluluk olmayıp, isterse ruhsatı kullanıp nafile kurban kesebilmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin bir yolculuğu kurban bayramına rastlamış ve kurbanını bu zaman diliminde kesmiştir.¹¹⁷

Gayrimüslimlerin kestiği kurbanlar kabul olmakla birlikte efdal olanı Müslüman bir kişinin kesmesidir. Müşriklerin kestikleri kurbanlar kabul edilmez. Diğer yandan kurban kesecek kişilerin de belli başlı kurallara riayet etmesi gerekir. Yahudilikteki gibi belli bir din adamı grubunun kurban kesme zorunluluğu¹¹⁸ olmasa da yine de kurban kesende belli başlı özellikler aranmaktadır. Kurban kesecek kimsenin bu işte ehil olması, bıçağının bilenmiş olması, besmele çekmesi ve hayvana eziyet etmemesi gerekir. Ayrıca kurban kesecek olan ortakların tümünün Müslüman olması gerekir. Kurban edilecek hayvanlar manda, sığır, deve, koyun ve keçi cinsinden olup, yabancı hayvanlar kurban edilemez. Koyun ve keçi bir kişi için kurban edilebilirken, deve ve sığırdı yedi kişiye kadar çıkmaktadır. Kurbanlık hayvanların erkek ve dişi olması yönünde bir şart yoktur. Ancak koyun cinsinin erkek olanı, diğerlerinin ise dişisinin kesilmesi daha faziletlidir.¹¹⁹ Yahudiliğin bu konuda İslam'dan farklı uygulaması olup, tümüyle olmasa da bazı kurban sunularında erkek ya da dişi şartının konulduğu görülmektedir.¹²⁰

Kurban edilecek hayvanların nitelik ve niceliklerine bakıldığında, öncelikle genel anlamda hayvanın kusurunun olmaması gerekir. İslam'ın bu şartı, Yahudilikte kurban edilecek hayvanın kusursuz olma ilkesi ile benzerlik göstermektedir.¹²¹ Ancak ayrıntılarda birtakım farklılıklar vardır. Buna göre, kötürüm derecesinde hasta, zayıf ve düşkün, bir veya iki gözü kör, kulakları ve boynuzları kökünden kesilmiş, dili kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökülmüş, kuyruğu ve memesi kesik gibi organ eksikliği olan hayvanlar kurban edilemez. Ancak doğuştan boynuzsuz, şaşı, topal, biraz hasta, topal, bir kulağı delinmiş ya da yırtılmış olmasında ise bir sakınca yoktur.¹²²

Diğer yandan hayvanın belli bir yaş oranına erişmiş olması gerekir. Koyun ve keçi sınıfindan olanlar bir yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilirler. Ancak koyun yapı olarak bir yaşında gibi gösteriyorsa altı ayını tamamladıktan sonra da kurban edilebilir. Sığır ve manda

¹¹⁵ el-Hac, 22/34.

¹¹⁶ Vecdi Akyüz, "Fikhi Açıdan Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008), 27; Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler", *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2020), 70.

¹¹⁷ Akyüz, "Fikhi Açıdan Kurban", 25-30; İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 202.

¹¹⁸ Lev. 2:2.

¹¹⁹ Bardakoğlu, "Kurban", 438; Akyüz, "Fikhi Açıdan Kurban", 30.

¹²⁰ Lev. 1:10; 4:28; 9:2; 14:13; Say. 7:45.

¹²¹ Lev. 22:21.

¹²² Bardakoğlu, "Kurban", 438.

cinsinden olanlar iki yaşını, deve cinsinden olanlar ise beş yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilirler.¹²³

Dinlerde kurbanın etinin yenmesi konusunda farklı uygulamalar dikkati çekmektedir. Bazı kurbanlar tümüyle yakılıp tanrıya adanırken, bazıları kurbanı kesen din adamına veya kurban sahibine taksim edilmiştir. İslam'da vacip olan udhiye kurbanına bakıldığında, kurban sahibi kurban etinden yiyebilir ve ailesine yedirebilir. Ancak etinin bir kısmını dağıtması gerekir. Çünkü kurban, ubudiyet olmasının yanında hikmet boyutu da bulunan ve toplumdaki ihtiyaç sahiplerini de gözeten bir ibadettir. Günümüz dünya ölçeği düşünüldüğünde pek çok kıtanın farklı ülkelerinde kesilen kurbanların ibadet boyutunun yanında, sosyal dayanışma, kaynaşma ve birliktelik açısından önemli katkılar sağladığı görülür. Dolayısıyla İslam'da kurban yaklaşım temelde iki boyutta ele alınabilir. Bunlardan birincisi ibadet, diğeri ise hikmet boyutudur. İbadet boyutu bağlamında Kur'an ve hadisler doğrultusunda kurbanın kesilmesinin müminler açısından önemi belirtilmiş,¹²⁴ diğer yandan “Allah ancak takvâ sahiplerinin ibâdetini kabul buyurur.”¹²⁵ “Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır”¹²⁶ ayetleriyle kesilen kurbandaki takva ve samimiyet boyutu da ele alınmıştır.

Sonuç olarak İslam'da kurban anlayışında, şekil ve özellikleri tanımlanmış olan bir hayvanın kesilmesinin yanında işin takva ve teslimiyet boyutu da önemsenmiş, diğer yandan kurban etinin sahibiyle birlikte ihtiyacı olanlara dağıtılmasıyla da toplumsal kaynaşma ve dayanışma duygusu ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla İslam, kurbanı dua, iyi işler yapma ve komşu sevgisi gibi sadece manevi boyutuyla ele alan Hıristiyanlıktan¹²⁷ ve şekil boyutunu öne çıkaran Yahudilikten ayrılır. Takva ile kesilmeyen kurban eleştirildiği gibi, “kurban kesileceğine bedeli yoksullara verilsin.” türünden bir yaklaşım¹²⁸ da ibadetin maksadına uygun değildir.

3.1. İslam'da Kurban Çeşitleri

Dinlerin kurbanla ilgili genel uygulamalarına bakıldığında İslam'da sadece kanlı kurbanların bulunduğu görülür. Ayrıca kurbanın kesim zamanı, kurbanın cinsi, kurban olacak hayvanın yaşı ve kimlerin kesebileceği gibi hususlar naslarla sabittir. Kurban denilince Zilhicce ayında ve Kurban bayramı günlerinde ibadet maksadıyla kesilen udhiyye kurbanı ilk akla gelir. Udhiye kurbanında belli bir zaman tahdidinin yanında kesilecek hayvanlarda da belli özellikler aranır.¹²⁹

İslam'da udhiyye kurbanının dışında farklı özellikleri taşıyan başka kurbanlar da vardır. Bunlar adak, şükür ve akika kurbanı olmak üzere üç grupta kategorize edilebilir. Adak kurbanı, dinen yerine getirmekle sorumlu olmadığı halde bir kişinin Allah'a vaatte bulunarak üzerine vacip kıldığı kurbandır.¹³⁰ Adaklar, bir şarta bağlı olup olmamasına göre mutlak ve muallak olmak üzere iki kısma ayrılır. Mutlak adak, “Allah için kurban keseceğim.” örneğinde olduğu

¹²³ Bardakoğlu, “Kurban”, 438.

¹²⁴ el-Kevser, 108/2; İbn Mâce, Edahî, 3.

¹²⁵ el-Mâide, 5/27.

¹²⁶ el-Hac, 22/37.

¹²⁷ Henninger, “Sacrifice”, 8007.

¹²⁸ Ahmet Yaman, “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının Ya Da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, *Marîfe*, 2/1 (Bahar 2002), 40.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 5; Nesâî, “Dahâyâ”, 13.

¹³⁰ Bardakoğlu, “Kurban”, 436.

gibi herhangi bir şarta bağlanmadan Allah rızası için yapılan adaktır. Muallak adak ise, “hasta iyileşirse kurban keseceğim.” örneğinde olduğu gibi bir nimete kavuşmak ya da bir felaketi savmak için şart koşularak yapılan adaktır.¹³¹ Adak kurbanının diğerlerinden farkı adakta bulunanın ve yakınlarının kurbanın etinden yemelerinin caiz olmamasıdır.¹³²

İslam’daki diğer bir kurban şekli ise Akika Kurbanıdır. Hz. Peygamberin, “*Her çocuk akikası karşılığında rehindir; doğumunun yedinci günü akikası kesilir; saçı traş edilir ve ismi konur*”¹³³ hadisi doğrultusunda yeni doğan çocuklar için kesilmektedir. Allah’ın verdiği evlat nimetine karşılık bir şükür olarak kesilen bu kurban çocuk doğduğundan itibaren ergenlik yaşına kadar kesilebilmekte olup, doğumunun yedinci gününde yapılması daha sevaptır. Kurbanda aranan şartlar akikada da geçerli olup, eğer kesen kişi herhangi bir adakta bulunmamışsa kurbanın etinden yemesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.¹³⁴ Dolayısıyla Akika kurbanının etinin yenmesi, dağıtılması ve satılmaması bakımından hükümleri udhiye kurbanıyla aynıdır.¹³⁵

Diğer bir kurban şekli ise şükür (hedy) kurbanıdır. Bu kurban, hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlıkları ifade etmektedir.¹³⁶ Diğerlerinden farklı olarak bu kurban belli bir mekânla sınırlı olmasının yanında, nafile ve vacip olmak üzere iki uygulama şekli vardır. Nafile olan hedy kurbanı, hac veya umre niyetiyle Mekke’ye giden kişinin kurban kesmesini vacip kılacak herhangi bir zorunluluğu olmamasına rağmen Allah rızası için kesmiş olduğu kurbandır. Vacip hedy ise iki şekilde olup ilki, kişinin üzerinde borç olan kurban; diğeri ise temettü ve kıran hacca yapanların kesmek zorunda oldukları şükür kurbanı ile hac ve umrenin vaciplerinden birinin yerine getirilmemesi ya da ihram yasaklarına riayet edilmediği takdirde yerine getirilen ceza kurbanıdır.¹³⁷

Sonuç

Mahiyeti farklı olsa da insanlık tarihinden bugüne kadar var olan kurban, temelde kutsalla bir iletişim kurma amacına yöneliktir. Şükür, kefaret, gizli bilgilere ulaşma ve tanrının gazabını teskin etme gibi pek çok amaca yönelik olarak yerine getirilen kurban ibadetinin uygulanışı, kurbanı kimin sunduğundan kurbanın cinsine, nasıl sunulduğundan ne zaman sunulduğuna kadar farklılıklar göstermiştir. Kurbanın Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininde ayrı bir önemi vardır. Kanlı ve kansız olmak üzere temelde ikiye ayrılan kurban, Yahudi tarihi boyunca farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Kurbanın cinsinden, nerede kesileceği ve nasıl kesileceği gibi pek çok konu Yahudilerin yazılı kutsal kitabında sıklıkla zikredilmektedir. Yahudi geleneğinin bir devamı olan ancak Eski Ahit’i farklı açıdan yorumlayan Hıristiyanlıkta ise kurban, başkalaşım geçirmiştir. Yahudilerin Fısıh bayramında takdim edilen kurban, Hıristiyanlıkta “tanrı kuzusu” tanımlamasıyla İsa Mesih’le bütünleşmiştir. Hıristiyanlığa göre İsa’nın çarmıha gerilmesi ve son akşam yemeği Hıristiyanlıktaki kurbanın temelini oluşturmuştur. İslam’da ise kurban, kanlı kurbanlar türünden olup, Kur’an ayetlerinde hac ile de bağlantılı

¹³¹ Ahmet Özel, “Adak”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), 1/339.

¹³² Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”, 70.

¹³³ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 21.

¹³⁴ Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”, 70.

¹³⁵ Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, 145.

¹³⁶ Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, 23.

¹³⁷ Salim Ögüt, “Hedy” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 17/ 156.

kılınmıştır. Kurbanın türü, ne zaman ve nasıl kesileceği, dağıtımı gibi pek çok konular hadislerde yer almaktadır. Bu bağlamda İslam'da kurban, Hz. İbrahim geleneğinin bir devamı olarak teslimiyet ve ferdi ubudiyetin yanında, toplumsal boyutuyla da ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan Hz. Âdem'in oğullarının kurban sunuları ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesine yönelik Yahudi ve Hristiyan kitabındaki anlatılar, Kur'an'daki ayetlerle içerik olarak tamamen uyuşmasa da tematik olarak aralarında benzerlikler bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi. "Fıkhi Açından Kurban". *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. 25-42. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008.
- Alles, Gregory D. *Rudolf Otto Autobiographical and Social Essays*. Berlin: Nouton de Gruyter, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Kurban". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Boran, Mustafa. "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler". *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2020), 64-84.
- Cilacı, Osman. "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban 1". *Diyanet İlmi Dergi* 18/5, (1979), 270-291.
- Cilacı, Osman. "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban 2". *Diyanet İlmi Dergi* 18/6, (1979), 360-372.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, (1999), 439-453.
- Faherty, Robert L. "Sacrifice". *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. çev. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/433-435. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Gündüz, Şinasi. "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban". *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. 65-74. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008.
- Harman, Ömer Faruk. "Hz. İbrahim-Hz. İsmail ve Kurban". *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*. ed. Ali Bakkal. 149-157. Urfa: Şurkav Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmail". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/76-80. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Hasanoğlu, Eldar. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 3/4, (2014), 676-695.
- Henninger, Joseph. "Sacrifice". *Encyclopedia of Religion*. First Edition ed. Lindsay Jones. 7997-8008. USA: Thomson Gale, 2005.
- İyibildiren, Ahmet. "Hz. İsmail ve Kurban Meselesi". *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) Ve Nübüvvet Sempozyumu*. 2/283-295. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009.

- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Kuran Yolu Tefsiri*.
- Lasebikan, G. L. “Eski Ahid’de Kurban”. çev. Ahmet Güç. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 575-586.
- MacDonald, William. *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* 1. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000.
- Narin, İsmail. *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Newsweek. <https://www.newsweek.com/why-do-jewish-activists-keep-trying-sacrifice-goats-jerusalem-old-city-58343> (Erişim 12 Mayıs 2022)
- Öğüt, Salim. “Hedy”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/156. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Özel, Ahmet. “Adak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/337-340. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Öztürk, Nermin. “İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (2002 Bahar), 167-192.
- Petropoulou, Maria-Zoe. *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC–AD 200*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Pew Research Center. PEW. “The Global Catholic Population”. <https://www.pewresearch.org/religion/2013/02/13/the-global-catholic-population/#:~:text=Over%20the%20past%20century%2C%20the,by%20the%20Pew%20Research%20Center>. (Erişim 7 Mart 2022)
- Platovnjak, Ivan. “Žrtvovanje v krščanski duhovnosti”. *Bogoslovni vestnik* 76/2 (2016), 245-264.
- Platovnjak, Ivan. “Christian Spirituality as Sacrifice?”. *Nova prisutnost* 16/1 (2018), 21-38.
- The Times of Israel. “Six extremist Jews arrested for planning animal sacrifice atop Temple Mount”. <https://www.timesofisrael.com/four-extremist-jews-arrested-for-planning-animal-sacrifice-atop-temple-mount/> (Erişim 20 Mayıs 2022)
- Uygun, Azize. “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43/2 (2019), 148-163.
- Vatican.va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022).
- Watts, James W. “The Rhetoric of Sacrifice”. *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*. ed. Christian A. Eberhart. 3-16. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011.
- Yaman, Ahmet. “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının Ya Da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”. *Marife*. 2/1, (Bahar 2002), 25-51.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Kan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/288-289. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Yetim, Merve. “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”. *Milel ve Nihal*. 17/1 (2020), 61-85.